

Ретко када страни аутор може да изазове толико опречних осећања код српског читаоца као онда када пише о српској и југословенској историји; управо је то овде случај. Катервуд је у своме делу сабрао изузетне и често новооткривене податке из страних архива, али их је комбиновао са обиљем овешталих предрасуда и неоснованих тумачења – свеједно да ли је реч о анахроним или тзв. прогресивним интерпретацијама, када се у контексту XXI века и са становишта савременог поимања вредности сагледавају збивања у Другом светском рату. Но, кренимо редом и упознајмо се са једном од најновијих монографија објављених у англосаксонском свету која за тему има Други светски рат на југословенском простору. Књига је првенствено посвећена Винстону Черчилу и представља својеврстан покушај одбране британског ратног премијера због његових, како ће се испоставити, крајње прагматичних одлука које су можда у датом тренутку донекле побољшале позицију његове земље у политичком погађању великих сила, али су се кобно одразиле на овдашње становништво.

Већ у првим пасусима књиге објављене 2017. године у Великој Британији аутор поштено наводи да је она настала захваљујући донацијама Задужбине Винстона Черчила, те Черчиловог колеца у Кембриџу, као и уз сагласност Черчилових наследника. Када све

то имамо у виду, постаје јасније што је аутор цело своје дело ставио у функцију оправдавања одлуке коју је Черчил донео током рата и која је имала далекосежне и погубне последице по Србе у Другом светском рату, када је својим личним утицајем и конкретним чињењем престао да подржава Владу Краљевине Југославије у емиграцији и њене војне ефективе у земљи, и окренуо се другој страни у југословенском грађанском рату – партизанима и Титу.

Катервуд, који је уважени универзитетски професор у Великој Британији и у САД, али и члан управе Задужбине Винстона Черчила, кроз већину поглавља своје књиге користи разнолике и веома садржајне податке, како би читаоцима, на један наглашено сугестиван начин, неоптерећен научним апаратом, представио Черчила као праведног, али и прагматичног политичара, који, бринући се о добробити Велике Британије, на своју руку и „под притиском најтајнијих извештаја са терена” доноси „једину исправну” одлуку, те „пушта низ воду” Михаиловића и Југословенску војску у Отаџбини (ЈВуО), као изворне савезнике на југословенском простору, и окреће се комунистичком покрету и Титу, додуше у нади да то земљу ипак неће одвести у комунизам.

У свом истраживању Катервуд користи неке од до сада недоступних архивских фондова из Национал-

ног архива у Лондону и Архива ОСС у Вашингтону и ослања се на прислушкиване немачке депеше послате шифрама „Енигме”, које, као што ћемо видети и у његовом тексту, нису биле сасвим поуздане. Такође, аутор признаје да постоје и поједини аутори у западном свету који осуђују такво Черчилово деловање, сматрајући да је он тиме „продао Југославију СССР-у”, али притом све те ауторе одреда назива ревизионистима.

Кроз овај критички осврт на књигу покушаћемо да образложимо тезу да се сам Катервуд може сагледати као ревизиониста који је све своје тврдње утемељио на селективно одабраним документима. Тако он неретко цитира само поједине документе из фасцикли, оне који иду у прилог његовим тврдњама, а не и друге документе, које је писац ових редова имао прилике да види у истим тим фасциклама, а који те тврдње у најмању руку доводе у питање. Морамо, међутим, нагласити да већ само одсуство научног апарата у књизи знатно отежава сналажење и упоређивање архивских докумената. Цео тај Катервудов поступак планског одабира докумената увијен је у наратив који читаоцу сугерише да њему, као аутору, треба апсолутно веровати на реч, без могућности да се изнете тврдње провере и у широј и непристрасно презентованој архивској грађи. Једноставно, из мноштва података Катервуд бира само оне који иду у прилог његовој априорно постављеној тези, а све остале гура под тепих.

С друге стране, мора се рећи да неки од података које је изнео у овој књизи представљају прворазредни допринос проучавању Југославије у Другом светском рату и о њима се досад готово ништа није знало или се знало сасвим мало. То се пре свега односи на податке о улози и положају хрватског бана Ивана Шубашића, који је као двоструки агент и совјетског НКВД-а, и америчке СОЕ (агент „Пастир”), на захтев Британаца (успут и КП Велике Британије) одиграо кључну улогу у преносу власти са Владе Краљевине Југославије на нове комунистичке структуре током друге половине 1944. године и с почетка 1945 (стр. 167–188). Такође, Катервуд веома детаљно и отворено пише о томе да су комунистичке „кртице” избушиле структуре разних државних служби Велике Британије, а да се то посебно односило на делатност СОЕ и других обавештајних служби. Игром случаја, управо је човек који је водио југословенску секцију СОЕ у Каиру Џејмс Клагман био један од најистакнутијих совјетских агента и најближи шпијунском кружоку „Петорке из Кембриџа”. Аутор свему томе посвећује значајну пажњу у свом делу, проширујући чак наше претпоставке и сазнања до неслућених граница, па отвара могућност да су и поједини британски генерали могли бити умешани у ту мрежу НКВД-а. Упркос тим информацијама које сам износи, он и даље кроз целу своју књигу упорно настоји да објасни да, иако су сви ти појединци деловали у корист комуни-

зма и СССР-а, ниједан од њих никако није могао да утиче на Черчилове одлуке, будући да премијер, када је реч о Југославији, напосто није ни слушао те људе, своје високе чиновнике и официре.

Књига у српском издању има 207 страна, укључујући и веома сведен научни апарат. То је извесно и једна од техничких мањкавости ове књиге, посебно ако се, рецимо, разматра списак коришћених извора и литературе. Аутор пописује значајан део архивских фондова које је користио и они заиста делују импресивно. Проблем је, међутим, у томе што их он не образлаже појединачно и на сваком месту, па се често могу пронаћи прилично необичне формулације: „... на то указује грађа СИГИНТ или УЛТРА, што се може проверити у архиву” или „...на тај податак сам наишао у Черчиловом личном фонду...” Подједнако ноншалантно Катервуд се односи и према не тако богатој литератури коју користи, па се може прочитати: „...то Дејвид Мартин погрешно наводи у својој књизи...”, а онда ту књигу ни не уврсти у списак литературе, већ је помене само у фусноти (стр. 37). На крају књиге аутор као прилог на три стране даје изводе из неколико тајних депеша, чији садржај иде у прилог његовим тврдњама, али и њих наводи без икаквих сигнатура (стр. 199–202).

Књига има 12 поглавља у којима се читаоци уводе у материју коју аутор жели да представи, о историјату односа Велике Британије непосредно

пре Другог светског рата и након њега са Краљевином Југославијом, а све то у функцији оправдавања Черчилове политике према Југославији и његове опредељености за Тита. Оно што од самог почетка може да засмета овдашњим читаоцима јесте симплификовање података о историји ових простора, гледано из визуре данашњице. Тако читаоци могу да у уводном поглављу сазнају да „...Словенци... којим(а) су Аустријанци владали на много суптилнији начин, нису били пресрећни да им се намеће српска власт из Београда” (стр. 16). То делује у најмању руку тенденциозно, а за сваког историчара који се иоле бавио историјом Краљевине Југославије и прилично неутемељено, јер су управо Словенци били највећи заговорници заједничке јужнословенске државе, а једини несрпски председник владе у том периоду био је баш Словенац. У истом поглављу може се прочитати да су Босанци били занемарени (и тада, као и данас, одредница Босанци има само географску конотацију), а да ће их деведесетих Хрвати и Срби својатати (стр. 16). Паушалне тврдње о апсолутној доминацији Срба напосто немају упоришта у политичкој пракси Краљевине (довољно је погледати саставе влада) и нису ништа друго до одраз теза које су у западним медијима упорно пратиле распад СФРЈ (ако занемаримо међуратну комунистичку пропаганду која је користила исту ту матрицу).

У некима од наредних поглавља аутор износи своје основне мето-

долошке поставке, на којима, како вели, почива његово дело: он користи најтајније архивске документе које је читао сам Черчил и који су у највећој мери (читајући књигу, може се стећи утисак и једино) утицали на промену његове политике према Југославији. Већина тих докумената потицала је од прислушкивања немачких комуникација упућених преко „Енигме”. И ту се опет може уочити рефлексија скорих дешавања на овим просторима. Тако се аутор, у сталном полемисању са онима који су другачије писали о збивањима на тлу некадашње Југославије и тврдили да је Черчил зарад уских политичких циљева напустио Михаиловића, ЈВуО и краља Петра II Карађорђевића, утичући тиме на престанак постојања Краљевине Југославије, а које пристрасно назива „теоретичарима завере”, дотиче и неких других хронолошких оквира: „Све ово је већ одавно познато, али и потпуно занемарено, нарочито у литератури теоретичара завере који настоје да оправдају четнике за све срамоте и да поново воде грађански рат из четрдесетих, преко насиља деведесетих, као и да поново пишу историју Другог светског рата кроз лупу југословенског распада деведесетих” (стр. 62). Овде смо навели један од карактеристичних примера (а има их напретек) где аутор класичном заменом теза покушава да оправда своје ставове.

Он је у истраживањима заиста обухватио широку и значајну архивску грађу, коју користи крајње селективно.

Такође, у потпуности занемарује десетине научних истраживања и у англосаксонском свету, и, посебно, на овим просторима, која бацају сасвим другачије светло на историју Другог светског рата у Југославији. Заправо, ревизионизам спроводи сам Катервуд, када покушава да наметне крајње поједностављене и једностране ставове, олако качећи ревизионистичку етикету свима, осим самом себи.

Историја је наука која се константно развија и наш поглед на прошлост се непрестано обогаћује новим сазнањима. Ипак, Катервуд прескаче читаве генерације аутора са различитих меридијана, који у својим делима износе потпуно другачија гледишта. За њега је важно да се докаже да је Черчил био у праву и да се одликовао мудрошћу и безгрешношћу када је пресекао Гордијев чвор грађанског рата на простору окупираних Краљевине Југославије, пруживши сву потребну помоћ Титу, и последично Стаљину, који је стајао иза југословенских комуниста. Уосталом, вели Катервуд, и да Черчил није пружио сву помоћ Титу, историјски исход не би био битно другачији. „Зар би Стаљин заиста дозволио да се у Југославију после рата поново врати корумпирана и просрпска ројалистичка диктатура?” (стр. 145)

Један од два најзначајнија доприноса ове књиге представља ауторова спремност да призна да су британска обавештајна служба као и друге државне структуре биле „избуше-

не” совјетским агентима. Он наводи да су совјетски агенти деловали у неколико различитих британских обавештајних служби, али строго води рачуна да нагласи како они ипак нису могли да допринесу Черчиловим одлукама које су се судбински тицале Југославије. По Катервуду, домет деловања совјетске агентуре сводио се само на оперативни ниво, што је посебно било изражено у испостави СОЕ у Каиру.

Сам аутор нехотично прави и поједине грешке у својој књизи. Очигледно мање познајући историју и географију ових простора, он, извесно ненамерно, брка Лесковац (о коме је, да је само хтео, могао штошта да пише у 1944. години и погубном савезничком разарању града иза кога су стајали партизани) и Краљево, наводећи да се Михаиловић уплашио суровости немачких одмазди над цивилима, када је након партизанских диверзија, на јесен 1941. године стрељано преко 2000 житеља Лесковца (стр. 65–66). Убрзо су, наставља Катервуд, уследила и стрељања у Крагујевцу, што је довело до промене четничке тактике и пасивизирања њихових јединица.

Најизраженија неконзистентност у књизи односи се на кључно питање: Да ли ЈВуО и Михаиловић сарађују са Немцима? Аутор ту никако не успева да пружи недвосмислено потврдан одговор, који би био у складу с његовим убеђењима; у том послу му одмаже чак и овако брижљиво селекована архивска грађа. Једино на шта

се он ту позива јесу познати састанци Михаиловића и његових представника са Немцима крајем 1941. године и у лето 1944. године. Када је о тим другим контактима реч, у лето 1944, аутор оставља да наведе да су то заправо били контакти америчке мисије при ЈВуО, чији је циљ била предаја свих немачких ефектива на Балкану. Истовремено покушава да заобиђе чињеницу да су управо Тито и партизани водили неколико веома озбиљних преговора како са Немцима, тако и са руководством НДХ, од чега су свакако најпознатији они вођени у Загребу 1943. године. Тога некако нема у овом делу, иако је реч о општепознатој чињеници, коју не прећуткује сасвим ни послератна југословенска историографија и, нарочито, комунистичка мемоаристика.

Главна оптужба коју аутор износи на рачун Михаиловићевог покрета односи се на пасивност ЈВуО, његову доказану сарадњу са Недићевим квислиншким апаратом (али не и са самим Недићем), те сарадњу појединих јединица ЈВуО (али не и Михаиловића) са Италијанима на подручју Далмације и Црне Горе. Такође, Катервуд управо генерала Михаиловића оптужује за почетак и распламсавање грађанског рата, као и за мањак енергије у пружању активнијег отпора немачким окупаторима. Тако се може прочитати у овој књизи, а наводно на основу пресретнутих немачких депеша, да је Михаиловић (током рата) радо разговарао са својим суграђанима у Београду, али да је и сам Рибентроп

приликом посете окупираној Србији јасно ставио до знања да су Михаиловић и његови људи непријатељи Рајха.

О степену поузданости пресретнутих немачких порука најбоље сведочи наводна порука Абвера (на коју се аутор позива на стр. 81, означавајући је само као „једну Абверову депешу од 1. децембра”, без икакве архивске ознаке) у којој стоји да „Михаиловић преговара са СС у Загребу” током новембра 1943. године. Таква оптужба није пала на памет чак ни тужилаштву на монтираном процесу генералу Михаиловићу у Београду 1946. године. Такође је интересантно како се баш ни у једној поменутој депеши не дају подаци о Мартовским преговорима у Загребу између партизана и највиших немачких представника у НДХ, па самим тим нема ни говора о томе да су том приликом партизански представници, нудећи немачкој страни обуставу непријатељстава, нагласили да им је ЈВуО највећи непријатељ.

Партизански успеси се глорификују у извештајима са терена (и у време кад нису постојале британске мисије код Тита), па се тако наводи да су само током октобра 1942. године партизани ослободили чак 50 градова на простору НДХ. О таквим партизанским успесима нема помена чак ни у најпристраснијој послератној литератури. Аутор притом не налази за сходно да у складу са основним постулатима историографије, провери ваљаност таквих извора (а напомиње да је реч о конкретној мапи која је отишла Чер-

чилу), нити се пита да ли је ту можда очигледан и нескривен утицај неке од совјетских „кртица”. Процене бројности припадника партизанског покрета током 1943. године у британским извештајима на које се Катервуд позива достизале су невероватан број од око 180.000 бораца, па не чуди што је и сам Черчил записао на том извештају да би толике снаге могле да униште већи број немачких дивизија него што их се у том тренутку налази у Италији. Додатне, за овдашњу историографију непознате податке, Катервуд преноси из британских архивских извора, који Черчила извештавају о наводно масовном дезертирању снага ЈВуО и њиховом преласку код партизана, што је крунисано преласком мајора ЈВуО Радослава Ђурића на партизанску страну. Узгред, о поузданости наведених извештаја сведочи чињеница да Ђурића у њима погрешно означавају као команданта ЈВуО у рејону Приштине.

У својој књизи Катервуд понавља и неколико већ стереотипних теза, које су у многим старијим, а посебно новијим британским, али и домаћим радовима доведене у питање или чак директно оспорене. Тих оспоравања има и у некима од ретких монографија које наводи као изворе у овој књизи. Пре свега то се односи на судбине појединих чланова британских мисија при ЈВуО током рата. У архивским документима у Лондону, али ни у званичној историји СОЕ, не наводи се да је за смрт било кога од британских изасланика на терену (а

познато је неколико таквих случајева) одговоран Михаиловић, нити ЈВуО. Ту се Катервуд ослања на прилично субјективне тврдње које је изнео Дикин 1971. године. Тако, рецимо, мајор Нил Селби није заробљен и потом погинуо након издаје ЈВуО, већ је, напротив, ЈВуО учинио све да он не буде заробљен. Исто тако у књизи се прилично рестриктивно помињу пуковник Вилијам Бејли и његови извештаји, осим у ретким приликама када је писао о Михаиловићу у негативном светлу. Свестан да би се Бејлијеви детаљни и махом уравнотежени извештаји тешко уклопили у његов наратив, Катервуд напосто склања у страну британског представника који је најбоље познавао прилике у Југославији, али и самог Михаиловића, поред кога је провео толико времена у рату. Једину озбиљну пажњу када је реч о Бејлијевим извештајима Катервуд посвећује допису о Михаиловићевом говору на крштењу у Доњем Липову код Колашина 28. фебруара 1943, када је командант ЈВуО између осталог навео да се „Британци сада боре до последњег Србина у Југославији. Никакво наоружавање не стиже, тако да Срби сада гину...”, напоменувши да ће подршка савезника партизанима „показати њихово лицемерје” (стр. 84). „Михаиловићева јарост била је издајничка и неопростива”, оцењује Катервуд (стр. 85).

По Катервуду и неколицини британских команданата у времену о коме пише, Михаиловић је морао да

призна несумњиву британску команду, да „савије колено” и да не штедећи Србе и друге југословенске народе које је штитио и представљао, све њих нештедимице излаже страховитим немачким одмаздама, јер је то добро за Черчилове планове о везивању немачких снага што даље од линија западног фронта. Катервуд указује да је командант ЈВуО и министар војни југословенске краљевске владе у егзилу то више пута одбијао, иако „нико не може спорити да су Британци у потпуности пружили Михаиловићу прилику” (стр. 90). С друге стране, све постављене услове Тито је наводно испуњавао. „Ово је пресудно”, оцењује Катервуд и додаје: „Уз Михаиловићеве реакције и пасивност, то су били разлози за одређивање британске политике, а не некакве имагинарне завере у Каиру. Да се макар у овом касном часу покајао, ствари би могле бити другачије. Али није. Да ли је Британија могла да пружи подршку и четницима и партизанима представља занимљиво питање, али истовремено и небитно, јер се заправо никада није ни поставило” (стр. 90–91).

Исту тезу налазимо и педесетак страница даље: „Но, као и увек, не смемо губити из вида: ULTRA је био разлог за промену става савезника те 1943, када су подржали Тита, а не извештаји Фицроја Маклејна Черчилу, нити извештаји Лина Фериша Рузвелту. У том смислу, био Фериш или не био Стаљинов човек на терену те јесени, а истовремено и агент ОСС, од

споредне је важности. Ниједан од његових извештаја – ни 1943. ни 1944 – није изменио историју. То је учинила истина” (стр. 157).

Још један елемент који Катервуд учитава у историјско деловање Черчила јесте наводна брига британског премијера да се Југославија након краја рата спаси и одржи као заједничка држава. Управо је то аргумент који он читаоцима предочава као оправдање за британско понашање, наводећи да је заједничку државу било немогуће очувати кроз подршку ЈВуО и Михаиловићу, јер су они били еминентно српски покрет, док је Тито предводио општејугословенски покрет. Слични аргументи су изнети и када је у питању постављање на чело југословенске владе бана Ивана Шубашића, јер је као Хрват, како се наводи, био прихватљив становништву, за разлику од свих Срба који су били у претходним владама. Такве тврдње немају никакве основе ни у научном, нити историографском контексту и вероватно представљају ехо неких потоњих времена у којима су Срби били оптужени да су „ремиталачки” фактор федерације. Аутор не уочава да су оба покрета отпора, и партизански и ЈВуО, имали веома јасна југословенска обележја, као и да је сасвим лако проверљива чињеница да су у оба Срби били већински припадници, али и да су у оба учествовали и Словенци, Хрвати, али и други народи, попут Јевреја, као и оних који ће тек касније бити проглашени народима.

Катервуд види Черчилову заслугу и за формирање спољнополитичке позиције Југославије после 1948. године, приписујући британском премијеру хвале вредну политичку далековидост: „Значајно је то да, иако се, у његовом неславном, тзв. нечасном документу, формално познатом као Договор о процентима, који је договорио са Стаљином у октобру 1944, Черчил сагласио с тим да после рата Бугарска и Румунија потпадну под совјетску сферу утицаја, а Грчка под британску, његова суштинска намера била је усмерена на Мађарску и Југославију, где ће се заједнички англо-совјетски утицај остваривати у сразмери 50 : 50. Стаљинов министар спољних послова Молотов наваљивао је на Британце како би и Мађарску ставио под совјетски утицај, што ће се трагично и догодити 1956, али у односу на Југославију Черчил није попустио. Услед тога су, када се 1948. Тито избавио из Стаљинових канџи, Британци знали да одлично искористе ту ситуацију, тако да је комунистичка Југославија званично остала неутрална током Хладног рата, дакле, веома различито место за живот у односу на деспотске земље попут Румуније или Источне Немачке” (стр. 123–124).

У ред не само нетачних, него и крајње произвољних и тенденциозних тумачења, спада и релативизација злочина НДХ и Хрвата током рата, те својеврсно изједначавање режима Анте Павелића и Милана Недића. „Не

смемо заборавити пронацистички режим Недића у Београду, док истовремено осуђујемо фашистички проосовински усташки режим Анте Павелића” (стр. 150). Иако су у питању историјски потпуно неупоредиве ствари, како по свом настанку и положају, тако и по својој суштини, Катервуд убеђује читаоце да су Недићеви квислинзи били саучесници у Холокаусту, исто као и усташки режим у Загребу [sic!]. Притом се позива на дела аутора попут Мише Гленија, новинара и ангажованог интелектуалца, чија експертска знања, према властитим наводима, обухватају тако разнородне области као што су геополитика, национализам, развој медија, Централна Европа, организовани криминал, високотехнолошка безбедност и Балкан, као и Филипа Коена, дерматолога по професији, који је као сарадник прве Клинтонове администрације догурао 1993. до места саветника за политичка питања и јавне послове Мисије УН у БиХ, истраживача који први траг српског фашизма налази још у Гарашаниновом „Начертанију”. Та натегнута и у сваком погледу нетачна конструкција којом се ставља знак једнакости између, поједностављено речено, усташа и четника, била је потребна да би се читаоцима сугерисало како тобожња сарадња Михаиловића са појединим структурама Недићеве квислиншке администрације представља отворену колаборацију са Немцима.

У једној другој ствари, питању „порекла Босанаца”, Катервуд се

позива на још једног аутора специфичне репутације, оксфордског историчара сер Ноела Малколма, па наводи да је Малколмова књига *Босна, крајња историја (Bosnia – A Short History)* „неспорно ... утврдила њихово изворно босанско порекло” (стр. 153).

Катервудовој пажњи дакако измиче чињеница да су и снаге и покрети отпора у Француској, одани генералу Де Голу, и те како користили готово истоветан параван сарадње и деловања унутар квислиншког апарата, да би благовремено припремили терен за масовније активирање у тренутку савезничког искрцавања у Нормандији, јуна 1944. године. Својим прикривеним радом обезбеђивали су приступ информацијама од изузетног значаја за савезнике, али и оружју и опреми за покрет отпора. Зашто је то у окупираној Француској сматрано одличним потезом, док је истоврсно деловање у Југославији оквалификовано као колаборација, препустићемо читаоцима да сами закључе.

* * *

О степену објективности и научности Катервудовог приступа можда најбоље говори ова његова оцена: „Но, идеја како је требало да наставимо са подршком у потпуности српског покрета отпора свакако нема смисла. Ако је оно што се догађало после 1945. требало да нам укаже на погрешне одлуке донете током рата, 1943, онда би исто тако требало и да нас прогоне духови више од осам хи-

љада невиних босанских цивила које су 1995. у Сребреници побили српски националисти” (стр. 142).

Све ово је разлог више да национални издавач таквог реномеа следећи пут ипак обезбеди неку уте-

мељену научну рецензију књига које објављује.

Рајомир МИЛИКИЋ

Мирослав Радивојевић. *Велики њокровићел и „ѡрави” савезник: односи Срдије и Русије 1913–1918.* Нови Сад: Прометеј; Београд: РТС, 2024, 563.

Српско-руски односи током Првог светског рата релативно су добро истражени како у српској, тако и у руској историографији. Мада је о овој теми написано неколико књига које се могу сматрати синтезама, само за једно дело се доскора са пуним правом могло тврдити да је целовита историја ових односа. Реч је о књизи *Односи Срдије и Русије у Првом светском рају* Николе Б. Поповића, објављеној 1977. године, чија су каснија издања имала нове форме и наслове, а минималне измене у садржају. После скоро пола века даљих истраживања те теме, нова синтеза је несумњиво добродошла. Тим пре што књига Мирослава Радивојевића, вишег научног сарадника Филозофског факултета у Београду, не стоји само на солидним темељима Н. Поповића и других претходника, већ се, као на потпорне стубове, ослања на ауторова свеобухватна истраживања у релевантним српским и руским архивима. Књига се састоји из предговора, шест поглавља и закључка. На крају књиге се налазе илустрације (фотографије),

прилично импресиван списак извора и литературе и белешка о аутору. Скоро већ као неко несрећно правило за издаваче историографских дела, регистри су изостали.

У Предговору (7–13) аутор је објаснио структуру, изворну основу и смисао објављивања свог дела. Приметивши да су му доступност раније затворених руских архива и помоћ савремених технолошких средстава омогућили коришћење много више грађе него претходницима, навео је да су њихови домети, упркос протоку времена, задржали вредност. Ипак, с обзиром на „грешке, забашуривања чињеница и идеолошке премисе времена” у појединим старијим студијама, аутор је писање књиге образложио и потребом да се на тему „баци ново светло и отклоне насlage југословенске и марксистичке идеолошке матрице”. Непрекидни процес историографског преиспитивања, у коме ће на ред доћи и имплицитне идеолошке премисе нашег времена, оправдава овакав приступ, као анализу која претходи синтези.